
بسم الله الرحمن الرحيم

شرح جامع

جمعیت شناسی و مفاهیم انسانی جمعیت شناسی

«علوم اجتماعی»

مولف: پیمان صادقی

انتشارات ارشد

پیشگفتار ناشر

خداوند بزرگ را شاکریم که فرصتی عنایت فرمود تا بتوانیم قدمی در جهت گسترش علم و فرهنگ کشور عزیزمان برداریم و مسیری هموار را در اختیار مخاطبان و داوطلبان علاقمند به ادامه تحصیل قرار دهیم. از آنجائی که درحوزه کتاب‌های درسی و کمک درسی کارشناسی ارشد کتاب‌های زیادی به رشته تحریر در آمده است با این حال وجود یک مجموعه جامع، دقیق، کامل و دارای رفرنس(منابع) مستند احساس می‌شود.

همیشه دغدغه داشتیم که ای کاش می‌شد تمامی منابع پراکنده و گاهاً دست نایافتنی کنکور در یک مجموعه به گونه‌ای جذاب و شیوا آماده می‌شد و همچنین سوالات دوره‌های قبل کنکور نیز به گونه‌ای تشریحی پاسخ داده می شدند، که خدشه‌ای بر آنها وارد نشود و خیال داوطلبان عزیز آنقدر آسوده باشد که اطلاعات مندرج در پاسخنامه‌ها را برای بهره‌گیری در آزمون خود بکار گیرند. این کار با یاری خداوند بزرگ و همکاری نخبه‌ترین دانشجویان و اساتید کشور در انتشارات ارشد هماهنگ گردید و در تمامی مقاطع تحصیلی از کاردانی به کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در حوزهٔ آزمون‌های سراسری – آزاد و پیام نور بسته‌های آموزشی شامل کتاب‌های بانک سوالات و کتاب‌های شرح جامع درس آماده گردید. در تهیه مجموعه‌های فوق‌الذکر از فارغ‌التحصیلان کارشناسی ارشد و دکتری که حائز رتبه‌های تک رقمی کنکور می‌باشند، استفاده کرده‌ایم، تا شما عزیزان بتوانید در راستای افزایش توان علمی خود در جهت نیل به مقصود خویش نایل آیید. بدون تردید می‌توان گفت که برای اولین بار در نظام آموزشی کشور مجموعه‌ای به این سبک عرضه می‌شود که در کیفیت و کمیت بی‌نظیر بوده و تمامی نیازهای دانشجویان و داوطلبان عزیز را پوشش می‌دهد. امید است که استفاده از این مجموعه عزیزان را در جهت موفقیت در آزمون یاری رسانده باشد. در پایان لازم به ذکر است که بی نقصی محض از آن خداوند متعال می‌باشد، بنا براین از تمامی خوانندگان و داوطلبان عزیز خواهشمندیم نظرات سازنده خود را در مورد این کتاب به سایت انتشارات ارشد اعلام نمایند تا ما را در جهت هر چه بهتر آماده کردن این محصولات یاری رسانند.

با تشکر

ناشـــــر

www.arshadbook. ir

پیشگفتار مولف

سپاس بیکران خداوند منّان را که رحمت بی‌واسطه‌اش این بار شامل حال ما شد، تا حامی کوچکی برای رهپویان عرصه علم و دانش باشیم.

نظر به افزایش داوطلبان کنکور کارشناسی ارشد طی سالهای اخیر و از طرفی مواجه شدن دانشجویان با منابع متنوع و حجیم، بر آن شدیم تا به گردآوری و جمع‌بندی دروس یکی از گرایشهای مهم رشته علوم اجتماعی یعنی جمعیت‌شناسی و مفاهیم انسانی جمعیت‌شناسی بپردازیم.

هدف اصلی ما تهیه مجموعه‌ای کم نقص و کم حجم است تا شما عزیزان با تمرکز بیشتر به مطالعه بپردازید. به امید آن که توانسته باشیم با هموار ساختن و بهبود بخشیدن به مسیری که می‌خواهید در آن قرار بگیرید سهم کوچکی در موفقیت شما عزیزان داشته باشیم.

نمی‌توان گفت که کتاب پیش رو عاری از عیب و نقص است، امید است که خوانندگان محترم با ارائه‌ی نقاط ضعف و نقایص این کتاب، مؤلف را در رفع اشکالات، نقایص و افزایش کیفیت این اثر در چاپهای بعدی یاری نمایند.

در پایان وظیفه خود می‌دانم که از مساعدت و همکاری بی‌دریغ مدیران محترم مؤسسه‌ی «انتشارات ارشد» که در خلق این کتاب راهگشای من بودند تشکر و قدردانی نمایم.

پیروز و سربلند باشید

پیمان صادقی

فهرست مطالب

عنوان **صفحه**

پیشگفتار ناشر ۳
پیشگفتار مولف ۴
۱-۱. تعریف جمعیت ۹
۱-۲. انواع جمعیت ۹
۱-۳. تعریف جمعیت شناسی ۱۰
۱-۴. شاخه‌های جمعیت شناسی ۱۱
۱-۵. تاریخچه مطالعات جمعیتی و نحوه تکوین جمعیت شناسی ۱۲
۲-۱. روشهای کلاسیک مطالعه جمعیت ۲۳
۲-۲. منابع و نشریات محتوای مطالعات جمعیتی ۲۶
۲-۳. روش های بررسی و ارزیابی داده‌های جمعیتی ۲۶
۳-۱. توزیع جغرافیایی جمعیت ۳۵
۳-۲. انواع شیوه‌های سکونت ۳۵
۳-۳. انواع تراکم جمعیت و شاخص‌های آن ۳۷
۳-۴. توزیع جمعیت بر حسب وضع فعالیت اقتصادی ۳۸
۴-۱. ترکیب جنسی جمعیت ۴۷
۴-۲. ترکیب سنی جمعیت ۴۸
۴-۳. دیاگرام لگزیس ۵۱
۵-۱. ازدواج ۵۹
۵-۲. شاخص‌های ازدواج ۶۱
۵-۳. مختصات جمعیت شناختی ازدواج ۶۲
۵-۴. طلاق ۶۳
۵-۵. خانواده و خانوار ۶۳
۶-۱. مفاهیم اساسی ۷۳
۶-۲. شاخص‌های ولادت و باروری ۷۴
۶-۳. الگو های باروری ۷۷
۶-۴. باروری افتراقی ۷۸
۶-۵. متغیر های بینابینی ۷۸
۷-۱. مفاهیم اساسی ۸۵

عنوان **صفحه**

۲-۷. شاخص‌های مرگ و میر ۸۶
۳-۷. مرگ و میر اختلافی ۸۹
۴-۷. جدول عمر ۸۹
۱-۸. تعریف مهاجرت ۹۹
۲-۸. طبقه بندی‌های مهاجرت ۱۰۰
۳-۸. نتایج و پیامدهای مهاجرت ۱۰۲
۴-۸. شاخص‌های مهاجرت ۱۰۳
۵-۸. نظریات مهاجرت ۱۰۴
۱-۹. روند تغییرات جمعیت از گذشته تا کنون ۱۱۱
۲-۹. میزان رشد جمعیت ۱۱۲
۳-۹. عوامل زمینه ساز رشد ناچیز جمعیت در ادوار گذشته ۱۱۲
۴-۹. روند تحولات جمعیت به تفکیک مناطق مختلف جهان ۱۱۳
۵-۹. روند تحولات میزان های موالید و مرگ ومیر و میزان رشد جمعیت در دو قرن اخیر ۱۱۴
۱-۱۰. تعداد جمعیت ۱۲۱
۲-۱۰. توزیع و پراکندگی جمعیت ۱۲۲
۳-۱۰. سایر ویژگی‌های عمدهٔ جمعیت ایران ۱۲۴
۱-۱۱. شاخص‌های جمعیتی ۱۳۳
۲-۱۱. انواع مدل های جمعیت ۱۳۴
۳-۱۱. انواع افزایش جمعیت ۱۳۵
۴-۱۱. پیش بینی جمعیت ۱۳۵
۱-۱۲. طرفداران افزایش جمعیت ۱۴۳
۲-۱۲. مخالفان افزایش جمعیت ۱۴۴
۳-۱۲. طرفداران جمعیت ثابت ۱۴۵
۴-۱۲. طرفداران جمعیت متناسب یا مطلوب ۱۴۵
۱-۱۳. ضرورت ارزیابی آمارهای جمعیتی ۱۵۳
۲-۱۳. روش های ارزیابی سرشماری ۱۵۳
۱-۱۴. روش میانگین های متحرک برای تسطیح سنین منفرد ۱۶۴
۲-۱۴. روش پیشنهادی سازمان ملل برای تسطیح گروه‌های سنی ۵ ساله ۱۶۴
۳-۱۴. تبدیل گروه‌های سنی منظم پنج ساله به سنین منفرد ۱۶۵
۴-۱۴. شاخص عدم تشابه ساختمان سنی ۱۶۵
۱-۱۵. میانگین سن در اولین ازدواج ۱۷۱
۱-۱۶. نسبت اطفال به زنان ۱۷۹
۲-۱۶. روش رله برای برآورد شاخص‌های باروری ۱۸۰
۳-۱۶. برآورد میزان موالید با روش بازماندگی معکوس ۱۸۰
۱-۱۷. برآورد سطح مرگ و میر به روش غیرمستقیم ۱۸۷
۲-۱۷. استاندارد کردن ارقام و شاخص‌ها ۱۸۷

فصل اول

کلیات و تعاریف

عناوین اصلی

- تعریف جمعیت
- انواع جمعیت
- تعریف جمعیت‌شناسی
- شاخه‌های جمعیت‌شناسی
- تاریخچه مطالعات جمعیتی و نحوه تکوین جمعیت‌شناسی

فصل اول

کلیات و تعاریف

۱-۱. تعریف جمعیت

در حالت کلی، منظور از واژه **جمعیت**، مجموعه افرادی است که در یک مکان معین دور هم گرد آمده اند. چنین مجموعه ای از افراد، می‌توانند یا به طور تصادفی و برای مدتی کوتاه در یک جا جمع شوند و یا این که برای مدتی طولانی و به طور پیوسته در مکان معینی به زندگی خود ادامه دهند. در حالت اخیر، جمعیت به مفهوم ساکنان یک سرزمین معین نزدیک می‌گردد و در واقع مطالعات جمعیتی نیز عمدتا از روی این افراد و ویزگی‌های آنها متمرکز می‌شود.

جمعیت به مجموعه ای از انسانها گفته می‌شود که در سرزمین معینی سکونت مداوم دارند و در طول زمان بر حسب ویژگیهایی نظیر سن، جنس، وضع فعالیت، وضع ازدواج و ... ترکیب ویژه ای یافته اند. در تعریف بالا منظور از سکونت مداوم، یکجانشینی در مقابل کوچ نشینی نیست، بلکه مقصود ان است که تجمعی از افراد را تشخیص دهیم و نام جمعیت بر آنها نهیم که متعلق به یک سرزمین مشخص اعم از روستا، شهر، شهرستان، استان و کشور و ... باشند. با این توضیح خواهیم پذیرفت که ایلات و عشایر نیز به عنوان جمعیت قابل مطالعه هستند، چرا که فصول معینی از سال در سرزمین های معینی سکونت می گزینند و دارای ویژگیهای مورد اشاره نیز هستند.

۱-۲. انواع جمعیت

بر اساس ملاک های مختلف می‌توان انواع جمعیت را در تقسیم بندی‌های متنوعی مورد شناسایی قرار داد که عبارتند از:

الف) جمعیت اصلی و فرعی: در بسیاری از مواقع جمعیت به مفهوم عده کل ساکنان یک منطقه به کار گرفته می‌شود که در این صورت آن را جمعیت **اصلی** می‌نامیم. اماگاهی نیز گروههای معینی از ساکنان یک سرزمین بر حسب دارا بودن یک یا چند ویژگی، نام جمعیت به خود می‌گیرند که بهتر است آنها را جمعیت های **فرعی** بنامیم. به عنوان مثال با در نظر گرفتن ملاک سواد، جمعیت با سواد از جمعیت بی سواد قابل تشخیص خواهند بود.

ب) جمعیت قانونی و واقعی: در مطالعات جمعیتی و به ویژه در سرشماریها ناگزیر از آن هستیم که میان جمعیت قانونی و جمعیت واقعی تمایز قائل شویم و یکی از این دو یا تلفیقی از هر دو نوع جمعیت را به عنوان جمعیت آماری خود برگزینیم.

منظور از جمعیت قانونی (یا مقیم) یا دوژوره، جمعیتی است که معمولا در یک ناحیه معین زندگی می‌کنند و اساساً این سرزمین را محل سکونت اصلی و دائمی خود می دانند. در این صورت جمعیت قانونی یک ناحیه، علاوه بر تمام ساکنان فعلی، شامل غائبان موقت نظیر مسافران و... نیز می‌شود، چرا که محل زندگی آنها نیز همین ناحیه بوده و فعلا بنا به دلایل مختلف در موطن خود حضور ندارند.

اما **جمعیت واقعی (یا حاضر) یا دوفاکتو** به جمعیتی گفته می‌شود که به هنگام سرشماری در آن محل معین حاضر بوده اند و بدین ترتیب این جمعیت فقط شامل ساکنان حاضر به علاوه مسافران، مهمانان، دانشجویان... خواهد بود.

ج) جمعیت بسته و باز: سه عامل زادو ولد، مهاجرت و مرگ و میر در افزایش یا کاهش جمعیت ها موثر هستند و بهتر آن است که گفته شود تنها سه عامل فوق (زادو ولد، مهاجرت و مرک ومیر) در تغییرات حجم جمعیتها نقش ایفا می‌کنند، حال اگر فرض کنیم که در جامعه ای، افزایش یا کاهش جمعیت صرفاً در اثر زاد و ولد و مرگ ومیر صورت گیرد و مهاجرت در این تغییرات هیچگونه تاثیری نداشته باشد آنگاه این چنین جمعیتی را می‌توان «**جمعیت بسته**» نامید. بنابر این جمعیت های بسته، بر کنار از جریانهای مهاجرتی هستند. این جمعیت بیشتر حالت نظری یا تئوریک دارد و در واقع کمتر جامعه ای می‌توان یافت که مهاجرتی به آن (مهاجر پذیری) و یا مهاجرتی از آن (مهاجر فرستی) به مناطق دگر انجام نگیرد. تنها جمعیت بسته دائمی، جمعیت جهان است.

اما ‹**جمعیت باز**» جمعیتی است که تعداد آن علاوه بر تاثیر زادو ولد و مرگ ومیر، تحت تاثیر مهاجرت به داخل یا مهاجرت به خارج، افزایش یا کاهش می یابد.

۳-۱. تعریف جمعیت شناسی

واژه دموگرافی (جمعیت شناسی) را که از دو ریشه Demos (مردم) و Graphos (نگارش) ترکیب شده نخستین بار **آشیل گیارد**» فرانسوی (۱۸۷۶-۱۷۹۹) در سال ۱۸۵۵ میلادی در کتاب «تاریخ طبیعی و اجتماعی نوع بشر» معرفی کرد. به نظر گیار هدف این علم، معرفت ریاضی بر جمعیتها، حرکات عمومی آنها و حالات اخلاقی و جسمانی و فکری آنهاست.

واژه دموگرافی (جمعیت شناسی)، در ترجمه تحت اللفظی آن از یونانی به معنای "توصیف مردم" است. بر طبق **لغت نامه چند زبانی جمعیت شناسی سازمان ملل متحد**، "جمعیت شناسی" مطالعه علمی جمعیت های انسانی است که در مرحله نخست به بررسی ُبعد، ساخت و رشد و تحول آنها می پردازد، موضوع اساسی جمعیت شناسی در حالت عمده مطالعه کمی عواملی از قبیل باروری، مرگ و میر و مهاجرت است که پیوسته بر جمعیت اثر می گذارند و اندازه و رشد آنرا تعیین می‌کنند که این عوامل در اصطلاح بنام اجزاء رشد خوانده می‌شوند. این عوامل به همراه عوامل دیگری از قبیل ازدواج و طلاق، ساخت یا ترکیب جمعیت را تعیین می‌کنند.

در **فرهنگ جامعه شناسی** نیز در تعریف جمعیت شناسی نوشته شده است که «دموگرافی را می‌توان تحت عنوان تحلیل اندازه، ساختار و رشد جمعیت های انسانی تعریف کرد».

به طور کلی می‌توان گفت که جمعیت شناسی علمی است که به مطالعه ساختمان و تحول و حرکات جمعیت ها در زمان و مکان و عوامل موثر بر آنها می پردازد. در این تعرف منظور از عوامل موثر بر ساخت و حرکات جمعیتی، عوامل اجتماعی، اقتصادی، محیطی و حتی زیستی است که در تبیین و شناخت پدیده‌های جمعیتی سهم مهم و تعیین کننده ای دارند.

جمعیت، قلمرو وسیعی در زمان و مکان و مباحث اجتماعی، اقتصادی و علمی دارد. از دیدگاه تاریخ موضوع جمعیت نه فقط در زمان حال و آینده، بلکه حتی در گذشته‌های دور نیز در خور بررسی و تحقیق است. بدین ترتیب تقسیمات زمانیِ آگاهی به موضوع جمعیت را می‌توان به چهار دوره تقسیم کرد:

۱- اطلاعات مربوط به ماقبل تاریخ.

۲- اطلاعات جمعیتی تاریخی تا قبل از شروع اولین سرشماری عمومی جمعیت.

۳- اطلاعات و آمار جمعیتی منتج از اولین سرشماری عمومی جمعیت تا زمان حال.

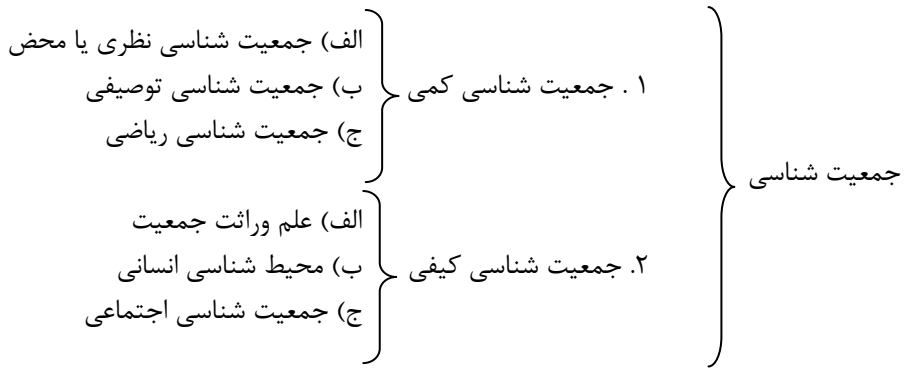
۴- اطلاعات جمعیتی آینده نگر.

۱-۴. شاخه‌های جمعیت شناسی

می‌توان جمعیت شناسی را به دو شاخه اصلی، جمعیت شناسی **نظری** و جمعیت شناسی **کاربردی** تقسیم کرد. هدف شاخه نظری، مطالعه و شناخت علمی پدیده‌های جمعیتی به منظور تعمیق و گسترش علم جمعیت شناسی در وجوه مختلف است. در حالی که جمعیت شناسی کاربردی با تکیه بر شناسایی آماری، فنون و روشهای تحلیل جمعیتی خاص خود می‌تواند نیازهای دستگاههای برنامه ریزی را با ارائه و پردازش صحیح اطلاعات جمعیتی و نیز ارزیابی و تعدیل آنها برآورده کند.

علاوه بر تقسیم بندی کلی فوق، می‌توان جمعیت شناسی را بر اساس هدفهای کمی و کیفی آن در دو شاخه اصلی و فرعی تقسیم بندی کرد.

نمودار ۲-۱ شاخه‌های مختلف جمعیت شناسی

۱-۴-۱. جمعیت شناسی کمی

جمعیت شناسی کمی عبارت است از مطالعه ساخت و ترکیب جمعیت در یک مقطع زمانی معین و نیز شناخت تحول و حرکات جمعیت در طول زمان و مکان و بررسی عواملی که در تغییر ساختاری جمعیت ها موثر هستند. در این شاخه آنچه بیشتر بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد شناسایی آماری و کمی پدیده‌های جمعیتی برای کشف قوانین موجود و یا پیدا کردن روابط میان این پدیده‌هاست.

الف) جمعیت شناسی نظری یا محض: این شاخه از جمعیت شناسی، روابط کمی پدیده‌های جمعیتی با یکدیگر را به صورت کلی و بدون در نظر گرفتن تاثیر پدیده‌های غیر جمعیتی بررسی می‌کند.

ب) جمعیت شناسی توصیفی: یکی دیگر از شاخه‌های جمعیت شناسی کمی، جمعیت شناسی توصیفی است که یافته‌ها، روشها و اصول جمعیتی توسعه داده شده در جمعیت شناسی نظری را در مورد جمعیت های خاص به اجرا می‌گذارد و ویژگی‌های کمی ساختار جمعیت و نیز تغییرات زمانی و مکانی آن را شناسایی و توصیف می‌کند.

ج) جمعیت شناسی ریاضی: اصولا شناخت جمعیت ها متکی بر اصول و روشهای ریاضی و اماری است. چرا که وجه اصلی پدیده‌های جمعیتی؛وجه کمی و شمارشی آن است. از این رو است که نقش آمار و ریاضیات در جمع آوری، طبقه بندی، تنظیم، پردازش، نمایش هندسی و تحلیل اطلاعات جمعیتی بسیار مهم و اساسی تلقی می‌شود. «واژه جمعیت شناسی ریاضی به طور کلی بر اعمال هرگونه روش ریاضی در این زمینه (یعنی شناخت جمعیت ها) اطلاق می‌شود و ضمنا شامل کاربرد روشهای ریاضی در داده‌های تجربی نیز هست».

۱-۴-۲. جمعیت شناسی کیفی

جمعیت شناسی کیفی با هدف مطالعه چگونگی ساخت و حرکات جمعیتها تحت تاثیر متغیر های کیفی زیست شناختی، توارث و حتی عوامل محیطی و اجتماعی می‌باشد.

الف) علم وراثت جمعیت: علم وراثت (ژنتیک) شاخه ای از علم زیست شناسی است که در باره انتقال وراثت (تـوارث) و اختلاف موجودات و مکانیسم آن بحث می‌کند. زمانی که این علم مطالعه خود رابه جمعیت های انسانی معطوف مـی‌کنـد در صدد آن است که نسل های مختلف انسانی از دیدگاه توارث بررسی کند.

ب) محیط شناسی انسانی: این علم رابطه بین محیط و انسان و تاثیرات متقابل آنها بـر یکـدیگر را مـورد مطالعـه قـرار می‌دهد. از این دیدگاه، پدیده‌های جمعیتی تاثیرات متنوعی بر محیط طبیعی و حتی اجتماعی بر جای می گذارند و از سوی دیگر خود تحت تاثیر عوامل محیطی واقع می‌شوند.

ج) جمعیت شناسی اجتماعی: این شاخه رابطه بین پدیده‌های جمعیتی و پدیده‌هـای اجتمـاعی را مـورد مطالعـه قـرار می‌دهد. به بیان بهتر در جمعیت شناسی اجتماعی، یک پدیده جمعیتی خود اساساً پدیده ای اجتماعی تلقی می‌شـود و مـی دانیم که پدیده‌های اجتماعی نظیر گروه، خانواده، مذهب و انقلاب... متغیرهایی کیفی هستند.

۵-۱. تاریخچه مطالعات جمعیتی و نحوه تکوین جمعیت شناسی

۱-۵-۱. مطالعات جمعیتی قبل از پیدایش جمعیت شناسی

افلاطون (۳۴۸-۴۲۷ قبل از میلاد) در کتاب «جمهوریت» خود، زمانی که «جامعه آرمانی» یا مدینه فاضله مورد نظرش را توصیف می‌کند از مردمی سخن می‌گوید که در ان جامعه توالد و تناسل خود را به اندازه مواد اولیه خود محدود می‌کنند. زیرا آنها، همواره از جنگ و فقر می ترسند. افلاطون همچنین، علت اساسی جنگ را افزایش خارج از حد جمعیت می‌داند.

در قرون وسطی، بیشتر نظراتی که در مورد جمعیت و ابعاد آن مطرح شده است حاکی از حمایت و طرفداری از افزایش جمعیت است، چرا که بالا بودن نرخ مرگ و میر در اثر بیماری‌های واکیر دار نظیر طاعون، وبا و حـصبه و نیـز تلفـات بـسیار زیاد جنگ های داخلی و خارجی مرتبا موجب کاهش جمعیت می شد.

درشرق نیز متفکرین مسلمان در خصوص مسائل جمعیتی نظراتی بیان کرده اند. ازجمله ایـن متفکـران، ابـن مُـسکویه (متوفی در سال ۴۲۱ هجری قمری) است که عقیده دارد اگر مرگ ومیر کاهش یابد یا طول عمر انسانها زیاد شود، جمعیـت جوامع افزایش خواهد یافت و بدینسان فقر و گرسنگی همه جا را در بر خواهد گرفت.

خواجه نصیرالدین طوسی (متوفی در ۶۷۲ هجری قمری) نیز در کتاب «اخلاق ناصری» خود با طرح مثال هـای جالـب (از جمله مضاعف کردن ارقام در خانه‌های شطرنج) ثابت می‌کند «اگر همه مردمانی که بوده اند با وجود تواد و تناسـل دائـم، می‌ماندند و ابقا می شدند به هیچ وجه در زمین نمی گنجانیدند و مشکلات بی حدی به وجود می آمد. این است که مرگ نه تنها مذموم نیست بلکه خود نعمتی است».

در این میان نظریات جمعیتی ابوریحان بیرونی بیش از همه جالب تر است، نظریاتی که موجب شده اسـت کـه یکـی از محققین غربی او را «مالتوس ایرانی قرن یازده میلادی» بنامد. بیرونی معتقد است که چون رشد عـددی انـسانها را، ظرفیـت محلی که انسانها می‌توانند به ان اتکا کنندمحدود می‌کند، لذا زمین در صورت مواجه شدن با جمعیت اضافی از تعداد آن می کاهد. بیرونی بر خلاف مالتوس علاقه ای به شناخت عوامل بازدارنده تولید مثل و عناصر تولید کننده مرگ و میـر کـه رشـد جمعیت را محدود می‌کنند نشان نمی دهد ولی از جهت آنکه به آثار رشد جمعیت و محدودیت منابع غذایی و محیطی توجه کرده است می‌توان او را پیشرو مالتوس قلمداد کرد.

همچنین از بین اندیشمندان مسلمان، باید به آرا و اندیشه‌های متفکرژرف اندیش اندلسی یعنی ابن خلدون (۸۰۸-۷۳۲ ه. ق) اشاره کنیم که او نیز علاوه بر طرح مسائل اجتماهی و توجه به موضوعات جامعه شناختی، اهمیت پدیده‌های جمعیتی و تاثیر آن در زندگی اجتماعی انسانها را مورد تاکید قرار داده است. او بیان می‌کند که هرگاه دولت ها با مردم همراه باشند و

نسبت به آنان خوش رفتاری کنند اجتماع توسعه یافته و زاد و ولد مردم زیاد می‌شود اما چون دولتها در اواخر عمر خود تجاوز و ستمگری را پیشه می‌کنند قحطی و گرسنگی و در نتیجه مرگ و میر افزایش میابد. ابن خلدون نظریه تغییرات دوره ای را در مورد جمعیت مطرح کرد.

۲-۵-۱. نحوه تکوین جمعیت شناسی در قرون جدید

در میان کسانی که در پیدایش و رشد جمعیت شناسی سهم بیشتری داشتند «جان گرانت» انگلیسی (۱۶۷۴-۱۶۲۰ میلادی) درخشش بیشتری دارد. او در سال ۱۶۶۲ میلادی (قرن هفدهم میلادی) کتابی تحت عنوان «مشاهدات طبیعی و سیاسی مبتنی بر صورت وضعیت های مرگ و میر» منتشر کرد و بدینسان پای پژوهشهای تجربی را به عرصه مطالعات جمعیتی گشود. او مرگ ها رابر حسب علت در شهر لندن طبقه بندی کرد و فهمید که علت مرگ از جایی به جایی و از سالی به سال دیگر فرق می‌کند.

شگفت آور آن که ادامه دهندگان بلافصل کارهای گرانت در بین ستاره شناسان و ریاضی دانان پیدا شد.

«ادموند هالی» (۱۷۴۲-۱۶۵۶م) انسان فناناپذیری که بر اثر کارهایش نام وی بر ستاره دنباله دار نهاده شده، نخستین جدول مرگ ومیر را بر اساس اطلاعاتی استوارتر بنا نمود».

«ویلیام پتی» تحت تاثیر توماس هابز به این نتیجه رسید که ریاضیات می‌تواند در موضوعات و مسائل سیاسی و اجتماعی نیز کاربرد داشته باشد و این امر منجر به تالیف او در زمینه"حساب سیاسی" گردید. شکل گیری دانش حساب سیاسی در نیمه دوم قرن هفدهم، نقطه عطفی در علوم سیاسی واجتماعی و به طور کلی علوم انسانی بود.

«توماس رابرت مالتوس» (۱۸۳۴-۱۷۶۶م)، کشیش انگلیسی نیز در تکامل جمعیت شناسی سهم به سزایی داشت. او که در علم اقتصاد هم از صاحبنظران مکتب بدبینان مکتب انگلیس به شمار می‌رود در سال ۱۷۹۸ میلادی با انتشار کتابی تحت عنوان «رساله در اصل جمعیت» توانست توجه علمی و حتی مردم را به مسئله جمعیت و رشد نگران کننده آن جلب کند و بدین ترتیب نقش مهمی در تکوین جمعیت شناسی به عنوان یک علم ایفا کند. مالتوس معتقد بود که میان رشد جمعیت و تولیدات مواد غذایی هیچگونه هماهنگی وجود ندارد. او این نظر را بدین صورت توضیح می داد که... جمعیت می‌تواند بر اساس رشد هندسی (تصاعد هندسی) افزایش یابد در حالی که مواد غذایی نمی‌تواند جز به صورت رشد عددی (تصاعد حسابی) افزوده گردد. به باور مالتوس دو برابر شدن جمعیت در هر بیست و پنج سال امکان پذیر بوده و دلیلی هم بر تاییید ادعای خود در افزایش جمعیت آمریکا می یافت. به پندا مالتوس رشد بی وقفه جمعیت موجب خواهد شد که عوامل طبیعی (نظیر جنگها، بیماریها و قحطی‌ها) به صورت خودکار، جمعیت اضافی را از بین ببرند.

بعد از مالتوس همچنانکه پیشتر گفته شد «آشیل گیارد» اصطلاح جمعیت شناسی را ابداع کرد.

خلاصه فصل

در حالت کلی، منظور از واژه **جمعیت**، مجموعه افرادی است که در یک مکان معین دور هم گرد آمده اند در بسیاری از مواقع جمعیت به مفهوم عده کل ساکنان یک منطقه به کار گرفته می‌شود کـه در ایـن صـورت آن را جمعیـت **اصـلی** مـی‌نـامیم. اماگاهی نیز گروههای معینی از ساکنان یک سرزمین بر حسب دارا بودن یک یا چند ویژگی، نام جمعیت به خود مـی‌گیرنـد که بهتر است آنها را جمعیت های **فرعی** بنامیم. به طور کلی می‌توان گفت که جمعیت شناسی علمی اسـت کـه بـه مطالعـه ساختمان و تحول و حرکات جمعیت ها در زمان و مکان و عوامل موثر بر آنها می پردازد. در این تعرف منظور از عوامل مـوثر بر ساخت و حرکات جمعیتی، عوامل اجتماعی، اقتصادی، محیطی و حتی زیستی است که در تبیین و شـناخت پدیـده‌هـای جمعیتی سهم مهم و تعیین کننده ای دارند. می‌توان جمعیت شناسـی را بـه دو شـاخه اصـلی، جمعیـت شناسـی **نظـری** و جمعیت شناسی **کاربردی** تقسیم کرد. هدف شاخه نظری، مطالعه و شناخت علمی پدیده‌های جمعیتی بـه منظـور تعمیـق و گسترش علم جمعیت شناسی در وجوه مختلف است. در حالی که جمعیت شناسی کاربردی بـا تکیـه بـر شناسـایی آمـاری، فنون و روشهای تحلیل جمعیتی خاص خود می‌تواند نیازهای دستگاههای برنامه ریزی را با ارائه و پردازش صحیح اطلاعـات جمعیتی و نیز ارزیابی و تعدیل آنها برآورده کند. در میان کسانی که در پیـدایش و رشـد جمعیـت شناسـی سـهم بیـشتری داشتند «جان گرانت» انگلیسی (۱۶۷۴-۱۶۲۰ میلادی) درخشش بیشتری دارد «توماس رابرت مـالتوس» (۱۸۳۴-۱۷۶۶م)، کشیش انگلیسی نیز در تکامل جمعیت شناسی سهم به سزایی داشت. او که در علم اقتصاد هم از صاحبنظران مکتب بدبینان مکتب انگلیس به شمار می‌رود در سال ۱۷۹۸ میلادی با انتشار کتابی تحت عنوان «رساله در اصل جمعیت» توانـست توجـه علمی و حتی مردم را به مسئله جمعیت و رشد نگران کننده آن جلب کند و بدین ترتیب نقـش مهمـی در تکـوین جمعیـت شناسی به عنوان یک علم ایفا کند.

نکات مهم

- **منظور از جمعیت قانونی (یا مقیم) یا دوژوره**، جمعیتی است که معمولا در یک ناحیـه معـین زنـدگی مـی‌کننـد و اساساً این سرزمین را محل سکونت اصلی و دائمی خود می دانند.
- **جمعیت واقعی (یا حاضر) یا دوفاکتو** به جمعیتی گفته می‌شود که به هنگام سرشماری در آن محـل معـین حاضـر بوده اند و بدین ترتیب این جمعیت فقط شامل ساکنان حاضر به علاوه مسافران، مهمانان، دانشجویان... خواهد بود.
- سه عامل زادو ولد، مهاجرت و مرگ و میر در افزایش یا کاهش جمعیت ها موثر هستند و بهتر آن اسـت کـه گفتـه شود تنها سه عامل فوق (زادو ولد، مهاجرت و مرگ ومیر) در تغییرات حجم جمعیتها نقش ایفا می‌کنند،
- جمعیت های بسته، بر کنار از جریانهای مهاجرتی هستند.
- تنها جمعیت بسته دائمی، جمعیت جهان است.
- واژه دموگرافی (جمعیت شناسی) برای نخستین بار توسـط «**آشـیل گیـارد**» فرانـسوی (۱۸۷۶-۱۷۹۹) در سـال ۱۸۵۵ میلادی در کتاب «تاریخ طبیعی و اجتماعی نوع بشر» مورد استفاده قرار گرفت.
- جمعیت شناسی، علمی است که به مطالعه ساختمان و تحول و حرکات جمعیت ها در زمان و مکان و عوامل مـوثر بر آنها می پردازد.
- افلاطون، علت اساسی جنگ را افزایش خارج از حد جمعیت می‌داند.

- در قرون وسطی، بیشتر نظراتی که در مورد جمعیت و ابعاد آن مطرح شده است حاکی از حمایت و طرفداری از افزایش جمعیت است.
- ابن مُسکویه عقیده دارد اگر مرگ ومیر کاهش یابد یا طول عمر انسانها زیاد شود، جمعیت جوامع افزایش خواهد یافت و بدینسان فقر و گرسنگی همه جا را در بر خواهد گرفت.
- نظریات جمعیتی ابوریحان بیرونی، موجب شده است که یکی از محققین غربی او را» مالتوس ایرانی قرن یازده میلادی» بنامد.
- ابن خلدون نظریه تغییرات دوره ای را در مورد جمعیت مطرح کرد.
- نخستین مطالعه علمی مرگ و میر و نخستین مطالعات تجربی جمعیت شناسی، توسط جان گرانت در سال ۱۶۶۲ میلادی (قرن هفدهم میلادی) شکل گرفت.
- نخستین جدول مرگ ومیر توسط ادموند هالی بنا نهاده شد.
- دانش حساب سیاسی توسط ویلیام پتی در قرن هفدهم میلادی ابداع شد.
- «توماس رابرت مالتوس» در سال ۱۷۹۸ میلادی با انتشار کتابی تحت عنوان «رساله در اصل جمعیت» نظریات جمعیتی خود را ارائه داد.

تست های تألیفی

۱- در کدامیک از انواع جمعیت، علاوه بر زادوولد و مرگ ومیر، مهاجرت نیز باعث تغییرات تعداد جمعیت آن می‌شود؟

۱) جمعیت واقعی ۲) جمعیت قانونی ۳) جمعیت بسته ۴) جمعیت باز

۲- کلمه دموگرافی (جمعیت شناسی) برای نخستین بار توسط چه کسی و در چه سالی مورد استفاده قرار گرفت؟

۱) آشیل گیارد- ۱۷۵۵ ۲) جان گرانت-۱۸۵۵ ۳) آشیل گیارد- ۱۸۵۵ ۴) جان گرانت-۱۷۵۵

۳- کدامیک از شاخه‌های جمعیت شناسی، روابط کمی پدیده‌های جمعیتی با یکدیگر را به صورت کلی و بدون در نظر گرفتن تاثیر پدیده‌های غیر جمعیتی بررسی می‌کند.

۱) جمعیت شناسی نظری (محض) ۲) جمعیت شناسی کیفی

۳) جمعیت شناسی کاربردی ۴) جمعیت شناسی توصیفی

۴- نخستین جدول مرگ ومیر توسط چه کسی بنا نهاده شد؟

۱) جان گرانت ۲) مالتوس ۳) ادموند هالی ۴) ویلیام پتی

۵- چه کسی علت اساسی جنگ را افزایش خارج از حد جمعیت می دانست؟

۱) مالتوس ۲) افلاطون ۳) ابن خلدون ۴) ابن مسکویه

۶- کدام یک از انواع جمعیت ها علاوه بر تمام ساکنان فعلی، شامل غائبان موقت نظیر مسافران و... نیز می‌شود؟

۱) جمعیت باز ۲) جمعیت قانونی ۳) جمعیت واقعی ۴) جمعیت حاضر

۷- چه کسی معتقد بود که جمعیت می‌تواند بر اساس رشد هندسی (تصاعد هندسی) افزایش یابد در حالی که مواد غذایی نمی‌تواند جز به صورت رشد عددی (تصاعد حسابی) افزوده گردد؟

۱) ابن خلدون ۲) ابوریحان بیرونی ۳) ابن مسکویه ۴) مالتوس

پاسخ تست های تألیفی

۱-گزینه «۴»

۲-گزینه «۳»

۳-گزینه «۱»

۴-گزینه «۳»

۵-گزینه «۲»

۶-گزینه «۲»

۷-گزینه «۴»

تست های آخر فصل

۱- برای نخستین بار، مطالعات تجربی جمعیت توسط چه کسی انجام گرفت؟ (سراسری ۱۳۷۸)

۱) آشیل گیارد ۲) توماس مالتوس ۳) آدولف لاندری ۴) جان گرانت

۲- پیش قدم کار تجربی در جمعیت شناسی چه کسی بوده است؟ (سراسری ۱۳۷۹)

۱) آشیل گیارد ۲) جان گرانت ۳) جان دورانت ۴) مالتوس

۳- اولین مطالعه علمی مرگ و میر توسط کدامیک از افراد زیر انجام گرفت؟ (سراسری ۱۳۸۰)

۱) استرلین ۲) کالدول ۳) گرانت ۴) مالتوس

۴- کدامیک از متفکرین مسلمان زیر مالتوزین قلمداد شده است؟ (آزاد ۱۳۸۴)

۱) خواجه نصیرالدین طوسی ۲) ابن خلدون

۳) ابوریحان بیرونی ۴) ابن مسکویه

۵- گرانت و مالتوس نخستین کار مرتبط با جمعیت را به ترتیب در کدام سال میلادی ارائه دادند؟ (سراسری ۱۳۸۵)

۱) ۱۶۶۲ و ۱۷۹۸ ۲) ۱۶۶۲ و ۱۷۴۸ ۳) ۱۷۰۱ و ۱۷۹۸ ۴) ۱۷۴۸ و ۱۷۹۸

۶- نظریه ادواری جمعیت را کدامیک از متفکرین و صاحبنظران زیر وضع نمود؟ (آزاد ۱۳۸۵)

۱) مالتوس ۲) ابن خلدون ۳) ابوریحان بیرونی ۴) ابن مسکویه

۷- نخستین مطالعه علمی جمعیت شناسی توسط چه فردی و در چه زمانی شکل گرفت؟ (سراسری ۱۳۸۶)

۱) آفرد لوتکا در قرن شانزدهم ۲) جان گرانت در قرن هفدهم

۳) جان گرانت در قرن شانزدهم ۴) آلفرد لوتکا در قرن هفدهم

۸- اظهار نظر در مورد رابطه جنبه‌های اقتصادی با تغییرات جمعیتی نخستین بار توسط کدام صاحبنظر مطرح شد؟ (سراسری ۱۳۸۷)

۱) ابن خلدون ۲) ارسطو

۳) خواجه نصیرالدین طوسی ۴) مالتوس

۹- دانش حساب سیاسی که زمینه ساز نخستین کار تجربی در جمعیت شناسی نیز شد در کدام قرن میلادی و توسط چه کسی ابداع شد؟ (سراسری ۱۳۸۸)

۱) قرن شانزدهم–ماکیاولی ۲) قرن هفدهم–فرانسیس بیکن

۳) قرن هفدهم–ویلیام پتی ۴) قرن هجدهم–ادموند هالی